

ІСТОРІЯ СЕЛА ВЕСЕЛА ГОРА НА ЛУГАНЩИНІ: ІСТОРИЧНА
ПАМ'ЯТЬ І ДОКУМЕНТОВАНА РЕАЛЬНІСТЬ

Литвиненко Роман

It is proposed to compare the history of one of the eastern Ukrainian villages, based on the historical memory of its inhabitants, and on the other hand, on documentary sources. The research confirms that historical retellings, on the one hand, distort historical realities, and on the other hand, contain facts that have not survived in written documents.

Key words: *historical memory, regional studies, Lugansk region, Vesela Gora, XVIII–beginning of XX centuries.*

Вступ. Від початку 1980-х рр. автор, паралельно зі своїми основними науковими інтересами в археології, досліджує деякі аспекти історії Донбасу XVII – поч. XX ст. в історико-краєзнавчому форматі. Предметом дослідження, зокрема, виступають історія слов'янського заселення регіону та історія населених пунктів. У ході роботи доводилося мати справу з різними джерелами інформації, починаючи від свідчень старожилів і краєзнавців, завершуючи опублікованими та архівними документами. Зіставлення цих даних подекуди надавало доволі цікаві результати, причому не завжди заздалегідь очікувану перевагу документальних джерел над буцімто ущербними й викривленими свідченнями народної пам'яті. Продемонструвати це пропонуємо на прикладі історії села Весела Гора Слов'яносербського р-ну Луганської обл.

Як це нерідко (проте не завжди) буває, серед мешканців Веселої Гори свого часу знайшлася людина, яка власною ініціативою почала збирати інформацію з історії свого рідного села. Цим ентузіастом став місцевий учитель німецької та англійської мов Іван Юхимович Коломойцев (29.12.1918 – † 12.07.2006). Свідчення краєзнавець черпав з доступної популярної літератури, періодики, а здебільшого – з опитувань старих односельців і, насамперед, свого дядька по матері Трохима Георгійовича Гордієнка (1890–1985 рр.). Переважна більшість свідчень щодо найдавніших етапів історії села було отримано саме від цього респондента в ході кількох інтерв'ю, взятих наприкінці 1970-х рр. Згодом ці матеріали було упорядковано, і на їхній основі І. Ю. Коломойцев написав «Історію Веселої Гори», яку було опубліковано в серії номерів районної газети «Слов'яносербські вісті» у другій половині 1980-х рр. Щоправда, мені довелося працювати не лише з відредагрованою історією села, а й робочими записами інтерв'ю, які де в чому є відмінними й цікавішими.

Оскільки збирання матеріалів, зокрема інтерв'ювання, здійснювалися автором «Історії...» непрофесійно, згодом, коли я намагався дізна-

тися про джерела інформації його дядька Т. Г. Гордієнка, він пояснював, що той, будучи людиною писемною і допитливою, з молодості, ще з «царських часів», активно читав різноманітну літературу, виписував газети й журнали, з яких черпав історичні відомості [9]. Крім того, респондент користувався усною інформацією старожилів, що є цілком типовим і природним. Наголосимо, що до цього блоку свідчень не варто ставитися скептично, адже, для прикладу, Т. Г. Гордієнко переказав племінникові інформацію про 6 поколінь їхніх прямих пращурів по лінії Гордієнків, починаючи від початку XVIII ст. [10].

Дослідження. Інтригує питання щодо часу заснування села Весела Гора не відбилося ні в народній пам'яті, ані в доступних сьогодні документах. Перекази повідомляють лише про те, що предтечою майбутнього села був хутір Лікарський, заснований якимось цілителем. У відомих нам письмових документах хутір Лікарський уперше згадується 1775 р. [11]. До речі, ця назва проіснувала як напівофіційна, паралельно з основною, до початку XX ст. [17, 858; 19, 117]. Також треба зазначити, що у документах XVIII – першої третини XIX ст. село здебільшого називається Веселим.

Якась певна інформація стосується вже періоду існування поселення після Слов'яносербії, ліквідованої 1764 р. Історична пам'ять першим поміщиком Веселої Гори називає «австрійця генерала графа Шевича». В цій народній комбінації етноніму, чину й титулу реальним є лише генерал-майорський чин (генерал-поручницький з відставкою на пенсію 12.08.1764 р.) одного із засновників Слов'яносербії, командира свого імені поселенського кінного гусарського полку – Івана Георгійовича Шевича (старшого) (бл. 1699 – † ?). Вочевидь, етнічного серба Шевича народ сприймав австрійцем через те, що він зі своєю командою переселились до Росії саме з угорських теренів Австрійської імперії, де за часів Марії Терезії служили граничарами (прикордонниками) у Потиській і Помориській ландміліції. Попри те, що, на відміну від більшості сербських офіцерів, Шевичи належали до старого дворянського роду ще на своїй батьківщині [3, 423], графського титулу вони не мали. Натомість, мали титул *цунати*, тотожний баронському, що могло стати підставою для народної фантазії.

Другим поміщиком Веселої Гори в народних переказах значиться контраверсійний «православний татарин Костянтин Юзбаш», прізвище якого перекладалося як «стоголовий» (тюрк. *юз* – сто, *баш* – голова). З цією персоналією простежується в чомусь подібна попередній комбінація реального з вигаданим. По-перше, Костянтин Миколайович Юзбаш (саме таким прізвищем він підписувався в документах, хоча в джерелах і літературі трапляються варіанти Юзбаша і Юзбаш) був етнічним сербом, прізвище якого в сербських документах має характерну форму Юзбашич. Відтак його православне віросповідання видається не дивним, а цілком

логічним. А ось сама основа прізвища, дійсно, має тюркське походження, коріння якого сягають часів перебування Балкан під владою Османської імперії. У турок, і не лише, *юзбаши* – це військовий чин командира сотні (сотника), титул начальника військового загону тощо [22]. З огляду на те, що в XVI–XVII ст. у турецькій армії було чимало сербських найманців, об'єднаних в десятки і сотні, що їх очолювали, відповідно, адабаши та юзбаши [6], обидва ці військові звання згодом стали основою сербських прізвищ.

Свого часу, після ознайомлення з деякими джерелами, а також відомими матеріалами про церкви Катеринославщини XVIII ст., зібраними й виданими преосвященним Феодосієм (Макаревським), в яких повідомлялось про те, що слобода Весела Гора входила до складу рангової дачі підполковника (згодом полковника) Волоського гусарського полку К. М. Юзбаша, виділеної йому Азовською губернською канцелярією 1775 р. [4, 21–22; 21, 161], я був ледве не впевнений в тому, що народні перекази про першого веселогорівського поміщика генерала Шевича є просто вигадкою, прив'язаною до імені одного з відомих засновників Слов'яно-сербії. Таке припущення підживлювалося й тією обставиною, що володіння родини Шевичів знаходилися південно-східніше і південніше земель Юзбаша – в пониззі р. Лугані та по її правій притоці р. Вільхівці (Вільховій). Проте не так давно нам стали відомі два документи (автор глибоко вдячний Миколі Миколайовичу Ломаці, тодішньому головному архітекторові м. Лисичанськ, а наразі старшому науковому співробітнику Лисичанського краєзнавчого музею, який познайомив мене з цими картографічними джерелами), які, якщо не нанівець звели наш скепсис, то суттєво його послабили. Йдеться про плани-мапи Бахмутського повіту 1765 і 1767 рр. На пізнішому з них (1767) на місці сучасної Веселої Гори показано «хут: майора Юзбаша», що є цілком очікуваним, а ось на більш ранньому (1765) це поселення позначене як «х. Шевича». Наведені факти означають, що прем'єр-майор К. М. Юзбаша не був першим власником хутору, який, дійсно, перейшов йому (за яких умов і обставин – залишається невідомим) від Шевича у проміжок часу між 1765–1767 рр. Кому саме з родини Шевичів належав хутір до Юзбаша? Питання не марне, адже, якщо на плані 1765 р. хутори і млини позначено одноманітно як «Шевича», то на плані 1767 р. приналежність хуторів є диференційованою – «підполковника Шевича» і «майора Шевича». Йдеться про нащадків генерал-поручника І. Г. Шевича, напевно ідентифікувати яких наразі не вдається. Так чи інакше, 1765 р. на сьогодні виступає найдавнішою відомою документованою датою існування Веселої Гори, тоді ще хутору Шевича.

У чернетках І. Ю. Коломойцева фігурують деякі дати, частина з яких є завідомо хибними, інші – помилково прив'язаними до подій чи персоналій, а деякі заслуговують на увагу. Зокрема, є свідчення про те, як

улітку 1775 р., після розгрому Запорозької Січі, до хутору Шевича дістався обоз переселенців у 30 возів, що їхали із Запоріжжя і які за запрошенням генерала оселилися тут. Називаються і прізвища родин-переселенців. Названі дата і події видаються цілком реальними, а ось зв'язок із Шевичем є помилковим; вочевидь, цей епізод відбувся за участі К. Юзбаши. Причому цим переселенням із Запоріжжя пояснюється швидке збільшення населення села, в якому на травень 1777 р. значилося вже 94 селянські двори [21, 161].

Серед інших також називається дата смерті генерала Шевича – 17 вересня 1802 р., яка мала би зацікавити, з огляду на те, що дата цієї події для науковців залишається невідомою. Проте до І. Г. Шевича (старшого) ця дата, якщо вона є реальною, вочевидь, не має стосунку, оскільки припускає малореальний 103-річний вік генерала (для порівняння варто згадати, що другий засновник Слов'яносербії, генерал-майор Р. С. Депрерадович, будучи дещо молодшим за І. Г. Шевича, помер ще 1764 р.). Натомість згадана дата смерті більше підходить для відставного бригадира К. М. Юзбаши (знову-таки припускаємо плутанину нотування в ході інтерв'ювання І. Ю. Коломойським свого дядька Т. Г. Гордієнка). Достеменно відомо, що на 1799 рік К. М. Юзбаши був ще живим [4, 112], а на 1806 р. – уже мертвим [16, 27, 28 зв.]. Відтак 17 вересня 1802 р., як дата смерті відставного бригадира і кавалера ордена Святого Георгія 4-го класу К. М. Юзбаши, видається цілком реальною.

Природно, виникає питання: звідки ця дата могла бути відомою на початку ХХ ст. селянам Веселої Гори, зокрема нашому основному інформатору Т. Г. Гордієнку? Теоретично, за певних обставин, її можна було би відновити на підставі записів метричних книг місцевої Благовіщенської церкви. Проте цей варіант пояснення був відкинтий, коли ми дісталися до архівного документа, з якого стає зрозумілим, що на 1916 р. у церкві зберігалися метричні книги та сповідні розписи лише від 1810 р. [5, 124]. Залишається найбільш простий і реалістичний варіант пояснення: на одному із двох кладовищ, які існували у Веселій Горі на початку минулого сторіччя (обидва уже забудовані), або біля Благовіщенської церкви зберігалася могила К. М. Юзбаши, дата смерті якого з надгробку була доступна сільським обивателям.

У викладеній І. Ю. Коломойцевим історії села повідомляється, що після Юзбаша Весела Гора 1800 р. (?) перейшла у володіння гречанки Олени Нілус. Такій поміщиці, дійсно, село належало, але значно пізніше, після щонайменше чвертьсторічного перебування у власності сина бригадира Юзбаши – секунд-майора Олександра Костянтиновича Юзбаши, який помер близько 1828 р. [1; 2; 16]. І вже після цього, десь від кінця 1820-х – поч. 1830-х рр., веселогорівське помістя за невідомих наразі обставин, скоріш за все через купівлю-продаж, перейшло у власність штабс-ротмістра Андрія Яковича Нілуса (1801 – † бл. 1848/1849),

меншого сина колишнього Гірничого Начальника Луганського ливарного заводу і вугільних кар'єрів, Голови Правління заводу, обер-бергауптмана Якова Християновича Нілуса (1760 – † бл. 1822) [12, 618]. Нілуси були російськими німцями, а не греками, як то приписували їм селянські перекази, причому безпідставно поширюючи цю етноідентифікацію по лінії свойства – дружині Андрія Яковича – Олені Родіонівні, дівоче прізвище якої поки що залишається нам невідомим. Проте саме її персона залишилась в народній пам'яті, що може пояснюватися як часовим чинником – штабс-ротмістрша О. Р. Нілус (1812 – † 1888) пережила свого чоловіка на 40 років, так і тим фактом, що саме на її кошти у Веселій Горі 1839 р. було збудовано цегляні споруди Благовіщенської церкви [20, 1004], двоповерхового поміщицького будинку і родового поміщицького склепу-каплички. До речі, лише народні перекази повідомляють про те, що стару дерев'яну церковну споруду (побудовану 1777 р. тоді ще підполковником Волоського гусарського полку К. М. Юзбаши [21, 161]), було розібрано і продано до села Сотні (Середні або Верхні Сотні на р. Ковсуг, адже в Нижніх Сотнях церкви не було – *Р. Л.*).

Наступним поміщиком у Веселій Горі називається Петро Вікторович Голуб, який буцімто одружився на дочці О. Р. Нілус. Повідомляється і про синів поміщиці, але перевірити цю інформацію поки що не вдалося. Нам наразі не відомо, коли саме село Весела Гора (або містечко Веселогірськ, як воно зазвичай називалося в документах друг. полов. XIX – поч. XX ст.) перейшло у власність мирового посередника 7-ї ділянки Слов'яносербського повіту П. В. Голуба (згодом статського радника і маршалка Слов'яносербського повітового дворянства двох каденцій) [8, 65]. Натомість народна пам'ять відносить цю подію до дореформеного періоду, розповідаючи про те, що після скасування кріпацтва землею селян наділяв саме поміщик Голуб. Насправді ж земля бажаним її придбати тимчасово зобов'язаним селянам містечка Веселогірськ виділялась з «дачі володіння дружини покійного штабс-ротмістра Олени Родіонівни Нілус», що засвідчується відповідним планом, укладеним 20 жовтня 1862 р. [15]. До речі, план цей був засвідчений мировим посередником П. В. Голубом.

Природно, що в історичній пам'яті період останньої поміщицької династії Голубів більше наповнений фактажем, зокрема щодо дітей П. В. Голуба, подій в житті поміщиків тощо. Проте тут також є чимало помилок і плутанини, які можуть бути пов'язаними як з недостатньою обізнаністю селян-інформаторів, так і точністю ретрансляції цих свідчень. Зокрема повідомляється про те, що «... поміщик Голуб менш за все займався своїм господарством. Понад усе він любив грати в карти. Свою землю він заложив у банк, а отримані за неї гроші програв у карти» (переклад мій – *Р. Л.*). В реальності ж усе було навпаки: спадковий дворянин П. В. Голуб був одним із найуспішніших і найпрогресивніших

поміщиків-господарників не лише Луганщини, а й Катеринославщини загалом [7, 20, 25], який впроваджував модерні для свого часу методики сівозміни, механізацію аграрної праці та винокуріння, високі ставки оплати найманої праці тощо, в чому можна легко переконатися зі статистичних джерел [18]. А ось після його смерті (близько 1886 р.) поміщицька економія, що перейшла у колективну власність семи дітей-спадкоємців, дійсно стала поступово занепадати, а землеволодіння від початку ХХ ст. стало активно дрібнитися – продаватися і закладатися банкам, про що свідчать численні земельні плани, які зберігаються в Луганському архіві.

1917 р. завершився перший, понад стоп'ятдесятирічний, період історії села Весела Гора (Веселого, Веселогорська, Лікарського). Почався наступний, зовсім інший історичний етап.

Висновки. Зіставлення усної та документованої історії с. Весела Гора на Луганщині показало, що, попри зрозумілу загальну перевагу останньої через її точність і фактологічну наповненість, історична пам'ять далеко не у всьому поступається письмовим джерелам і не завжди перекривається ними в сенсі інформативності. Нехай не часто, але історичні перекази містять об'єктивні дані, відсутні в письмових джерелах. У нашому конкретному випадку такими є свідчення щодо переселення люду із Запоріжжя після ліквідації останньої Січі, вірогідна дата смерті поміщика К. М. Юзбаши, продаж старої дерев'яної церкви до іншого села та деякі інші факти. Отже, історична пам'ять і документована історія, будучи різними за своєю природою, перебувають у системі особливого зв'язку – взаємної доповнюваності та перевірки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Геометрический специальный план Екатеринославской губернии Бахмутского уезда, что ныне Славяносербского уезда села Александровки (1828). *Державний архів Луганської області* (далі – ДАЛО). Ф. 106. Оп. 2. Спр. 51.
2. Геометрический специальный план Екатеринославской губернии Славяносербского уезда села Веселого (1828). *ДАЛО*. Ф. 106. Оп. 2. Спр. 57.
3. Дворянские роды, внесенные в общий гербовник Всероссийской империи / сост. гр. А. Бобринский. Санкт-Петербург, 1890. Ч. II: от нач. XVII стол. до 1885 года. 795 с.
4. Джерела до історії населених пунктів Донеччини XVI – XVIII ст. / укл. В. О. Пірко, І. В. Петрова, О. О. Петров. Донецьк, 2009. 164 с.
5. Клировая ведомость Благовещенской церкви села Веселогорск. *ДАЛО*.

6. Костић М. Културноисторијска раскрсница Срба у XVIII веку. Одабране студије, изабрао и приредио Властимир Ђокић. Загреб: Српско културно друштво «Просвјета», 2010.
7. Кочергін І. О. Капіталістичні дворянські господарства Катеринославської губернії пореформеного періоду. *Гуманітарний журнал*. 2010. № 3–4. С. 16–29.
8. Кочергін І. О. Образ маршалка повітового дворянства доби реформ Олександра II (на прикладі життя і діяльності А. П. Письменного). Вип. 8. *Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки*. Дніпропетровськ, 2011. С.46–65.
9. Лист І. Ю. Коломойцева від 18.9.1998. *Архів автора*.
10. Лист І. Ю. Коломойцева від 7.10.1998. *Архів автора*.
11. Лисянский А. С. Эхо крестьянских войн. *Неизвестное об известном: краеведческие очерки*. Донецк: Донбасс, 1978. С. 37–54.
12. Месяцеслов с росписью чиновных особ, или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1822: В 2-х ч. Санкт-Петербург, 1822. Ч. 1. XXXIX, 816 с.
13. План Бахмутского городского уезда с показанием поселенных гусарских рот. Сочинен 1765 года месяца октября. *НБУ ім. В. І. Вернадського*. Інв. № 17370.
14. План Бахмутского городского уезда с показанием поселенных гусарских рот и со значением по границе редутов и бекетных караулов. Сочинен 6 декабря дня 1767 года. *Російський державний військово-історичний архів*. Ф. 846. Оп. 16. Спр. 26037.
15. План Екатеринославской губернии Славяносербского уезда земли местечка Веселогорск (20.10.1862). *ДАЛО*. Ф. 106. Оп. 5. Спр. 237.
16. Ревизская сказка августа 18 дня 1811 года Екатеринославской губернии Славяносербского уезда села Веселого помещика майора Александра Константина сына Юзбаши о состоящих мужского пола крестьян. *ДАЛО*. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1.
17. Россия. Полное географическое описание нашего отечества / под ред. В. П. Семенова-Тяншанского. Санкт-Петербург: Изд. А. Ф. Девриена, 1910. Т. XIV: Новороссия и Крым. 983 с.
18. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. Вып. 3: Славяносербский уезд. Екатеринослав: Типография Я. М. Чаусского, 1886. 132 с.
19. Список населенных мест Российской империи. Санкт-Петербург: Изд. ЦСК при МВД, 1863. Т. XIII: Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством (по сведениям 1859 года). 154 с.
20. Справочная книга Екатеринославской епархии. Екатеринослав: Типография Братства Свят. Владимира, 1908. 1103 с.
21. Феодосий (Макарьевский). Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. Церкви и приходы прошедшего

XVIII столетия. Вып. 2. Екатеринослав: Типография Я. М. Чаусского, 1880. 373 с.

22. Юзбаши. *Энциклопедический словарь*. Санкт-Петербург: Типограф. Акц. общ. Брокгауз-Ефрон, 1904. Т. XLI: Эрдан–Яйценошение. С. 327.

ПРЕДСТАВНИЦЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМЦІВ НА МЕЖІ XIX–XX СТ.: ЗМІНИ НАУКОВИХ ОБРАЗІВ

Шандра Ірина

The article deals with representative organizations of industrialists and traders that started to appear on Ukrainian territory in the second half of the 19-th century and at the beginning of the 20-th century in order to represent interests of commercial and industrial groups in organs of state power. The author reviews various images of representative organizations formed in scientific works of the periods of Russian Empire, the Soviet State and of the current term; the author raises the issue of a contemporary image organizations of this kind have in public opinion.

Key words: *representative organizations of industrialists and traders, congresses of mining industry, historiography.*

Роль і значення представницьких організацій підприємців в історії пореформеної доби суттєво різняться в оцінках як сучасників, так і авторів подальших наукових досліджень. Як писав видатний учений Д. І. Менделєєв, «предмет цей [представницькі об'єднання торгово-промислового стану] багатогранний, спірний, і говорити про нього слід спеціально й докладно» [16, 14]. З часу виникнення представницьких структур підприємців (з'їзди, товариства, дорадчі контори, союзи, торгово-промислові палати тощо) з кінця XIX ст. і до сьогодні науковці, публіцисти й журналісти – кожен по-своєму – показували це явище. Власні переконання й характер особистої діяльності авторів, а також особливості різних історичних епох, часто відволікали науковців від об'єктивності і додавали численних суб'єктивних моментів до висвітлення об'єкта дослідження. Більше того, на кожному з етапів розвитку (імперський, радянський, сучасний) історична наука різні напрями діяльності цих об'єднань визначала за пріоритетні, а звідси й відмінність у трактуванні самого поняття «представницькі організації підприємців».

Сучасники характеризували представницькі організації як унікальний приклад самоорганізації представників капіталу, віддавали належне їхньому вмінню відстоювати власні інтереси – «вони [організації] проявляють при цьому такий ступінь згуртованості, європейської